

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica XVI (2016)

ISSN 2081-3333

Krzysztof Matuszek

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Polityka zagraniczna w programach europejskich partii libertariańskich

Wstęp

Polityka zagraniczna jest zazwyczaj postrzegana jako proces racjonalnego myślenia decydentów warunkowany głównie przez ich sposób odczytywania interesu narodowego, motywacje szczegółowe, analizę sytuacji oraz bilansową ocenę własnych możliwości (Dobroczyński, Stefanowicz 1984: 14). Spoczywająca na państwach konieczność prowadzenia polityki zagranicznej determinowana jest tym, iż polityka wewnętrzna nie jest w stanie zaspokoić wszystkich aspiracji, potrzeb i interesów społeczeństw w nich zorganizowanych. To właśnie te potrzeby i dążenia, które wypływają z polityki wewnętrznej, opartej na wewnętrznym systemie stosunków społeczno-politycznych, decydują o kierunku i charakterze polityki zagranicznej (Kukułka 1984: 39). Współcześnie związki polityki zagranicznej z polityką wewnętrzną nie tylko poszerzają się – obejmując coraz więcej dziedzin polityki, ale również pogłębiają – prowadząc do coraz dalej idącej współzależności (Kostecki 1988: 112). Innymi słowy, polityka zagraniczna stanowi uzupełnienie i przedłużenie polityki wewnętrznej, pełniąc wobec niej zarówno pomocniczą, jak i służebną funkcję (Kukułka 1984: 39).

Niniejszy artykuł porusza zagadnienie polityki zagranicznej w odniesieniu do jej założeń zawartych w programach politycznych europejskich partii libertariańskich. Podjęcie tego tematu wynika z faktu, że trudno doszukać się jakichkolwiek opracowań lub artykułów poruszających podobną problematykę. Nie należy, rzecz jasna, temu się dziwić, ponieważ libertariański ruch polityczny, nieposiadający dużego poparcia społecznego, nie stanowi liczącej się siły politycznej¹, a co za tym idzie, nie znajduje się w kręgu zainteresowań badaczy. Podjęcie się tego zadania ma na celu wypełnienie tej – pozostawionej przez politologów – luki. Poza tym, wybrane zagadnienie wydaje się na swój sposób interesujące, zważywszy, że polityka zagraniczna, jedna z kluczowych funkcji państwa, jest ściśle związana z polityką wewnętrzną (funkcja zewnętrzna jest pochodną funkcji wewnętrznej) (Winczorek 2005: 148), natomiast libertarianizm, charakteryzujący się wrogim do państwa stosunkiem, zakłada, skądinąd kategoryczny demontaż wszystkich, a przynajmniej

¹ Według Tomasza Teluka przyczyn słabości doktryny libertariańskiej należy doszukiwać się przede wszystkim w jej synkretyzmie (zob. Teluk 2009: 210).

większości jego funkcji (Rau 2000: 106)². W związku z powyższym, nasuwa się pytanie: na jakich postulatach – uwzględniając radykalną redukcję wewnętrznych i zewnętrznych funkcji państwa – opiera się, proponowana przez europejskich libertarian, polityka zagraniczna?

Celem opracowania jest jednak nie tylko znalezienie odpowiedzi na wyżej postawione pytanie, ale również podjęcie próby skonfrontowania stanowisk poszczególnych formacji w zakresie polityki zagranicznej. Przedmiotem badań objęte zostały – przynależne do Międzynarodowego Sojuszu Partii Libertariańskich (IALP) (zob. *International...*) – wybrane europejskie partie libertariańskie, takie jak: Liberala Partiet (Szwecja), Liberalistene (Norwegia), Libertarian Party UK (Wielka Brytania), Libertarische Partij (Holandia), Partei der Vernunft (Niemcy), Partido Libertario (Hiszpania), Parti Libertarien (Belgia), Scottish Libertarian Party (Szkocja), Strana Svobodných Občanů (Czechy) oraz Up!Schweiz (Szwajcaria). Ze względu na niedostępność programów lub brak zawarcia w nich konkretnych postulatów, w artykule pominięto: Libertariańską Partię Rosji (zob. *Платформа...*), włoski Movimento Libertario, a także francuski Mouvement des Libertariens. Dla celów porównawczych wzięto natomiast pod uwagę, mimo braku członkostwa w IALP, polską Partię Libertariańską. W trakcie realizacji zadania skorzystano z metody analizy treści i metody porównawczej. Na bazę źródłową złożyły się przede wszystkim dokumenty ideowo-programowe wyżej wymienionych ugrupowań, a oprócz nich, również monografie i opracowania poruszające tematykę z zakresu stosunków międzynarodowych i polityki zagranicznej. Należy podkreślić, że programy partii, będące głównym źródłem wiedzy, są bardzo zróżnicowane pod względem objętości, w związku z czym niemożliwe było przedstawienie stanowisk wszystkich ugrupowań w równym stopniu. Warto nadmienić, że w pracy zastosowano kryterium przedmiotowe, wedle którego polityka zagraniczna traktowana jest „jako szeroki kompleks obejmujący wszystkie sfery stosunków państwa ze światem zewnętrznym – od klasycznych dziedzin bezpieczeństwa i wymiany gospodarczej, przez nowe formy więzi ekonomicznych, po szeroko rozumianą sferę społeczną” (Dobroczyński, Stefanowicz 1984: 7). W związku z tym, w artykule postarano się zaprezentować stanowiska formacji libertariańskich w zakresie: 1. integracji europejskiej (stosunek do UE); 2. polityki bezpieczeństwa i obrony (sojusze militarne) oraz 3. polityki zagranicznej w wymiarze ekonomicznym i społecznym.

² Warto na marginesie wskazać, że ze względu na stosunek do instytucji państwa w libertarianizmie wyróżnić można dwa dominujące nurty: anarchokapitalizm – opowiadający się za całkowitym odrzuceniem państwa oraz minarchizm – dopuszczający istnienie państwa minimalnego (zob. Teluk 2009: 27). Nietrudno zatem zauważyć, że skoro partie te kreślą w swoich programach koncepcje i założenia polityki zagranicznej, to przyjęć należy, że zgadzają się one na pewną płaszczyznę aktywności państwa, a to z kolei upoważnia do umieszczenia ich w nurcie minarchistycznym, czy też w bliskim jego sąsiedztwie (nawiasem mówiąc, wielu z wyżej wymienionych formacji z pewnością bliżej jest do klasycznego liberalizmu, aniżeli do libertarianizmu, dlatego stosowanego w niniejszym artykule terminu „libertarianizm” nie należy postrzegać zbyt literalnie).

Stosunek do Unii Europejskiej (UE)

Trudno sobie wyobrazić, by w programie jakiegokolwiek europejskiego ugrupowania politycznego zabrakło stanowiska dotyczącego procesu integracji europejskiej, tym bardziej że jest to proces bardzo dynamiczny, zachodzący na niespotykaną wcześniej skalę (zob. Sagan, Serzhanova 2010: 186). Nie inaczej jest w przypadku europejskich partii libertariańskich, które nie wychodząc przed szereg, również poświęciły w swych programach nieco miejsca tej kluczowej – można by rzec – kwestii w zakresie polityki zagranicznej.

Mimo że Norwegia nie jest członkiem UE, norwescy libertarianie postanowili poświęcić jej nieco uwagi w swoim *Valgprogram*. Przede wszystkim zauważają oni, że UE jest organizacją, która koncentruje zbyt dużo władzy politycznej w rękach stosunkowo niewielkiej grupy ludzi, oraz że przyczynia się do osłabienia suwerenności i niepodległości państw narodowych. Norwescy libertarianie opowiadają się za możliwie jak najszerszym rozproszeniem władzy, co pozwoliłoby stworzyć korzystne warunki dla wyklarowania się społeczeństwa obywatelskiego, w którym wolność jednostki nie byłaby zagrożona ze strony instytucji politycznych. UE jawi im się jednak jako mocno zbiurokratyzowana organizacja, wyrażająca duży zapał do wprowadzania licznych regulacji prawnych ograniczających wolność gospodarczą. Choć norwescy libertarianie popierają część działań Unii, np. w zakresie swobody przepływu osób, usług, towarów i kapitału, przekonani są, że zarówno ten, jak i inne cele mogą i powinny być realizowane przez poszczególne państwa, niezależnie od organizacji ponadnarodowych. Według nich, UE – podobnie zresztą jak Europejski Obszar Gospodarczy – jest zbędnym narzędziem ułatwiającym wolny handel. W związku z powyższym, ugrupowanie Liberalistene opowiada się za pozostaniem Norwegii poza unijnymi strukturami oraz postuluje jej wyjście z EOG i strefy Schengen. Zamiast obecności w UE, norwescy libertarianie proponują swobodę przepływu pracy w ramach wolnego handlu, a także zniesienie ceł wśród wszystkich państw (*Valgprogram*).

W ocenie czeskiej Partii Wolnych Obywateli (Strana Svobodných Občanů, SSO), współczesna koncepcja integracji europejskiej zaszła w „ślepią uliczkę”. Wolni Obywatele uważają, że należy dziś mówić o deficycie demokracji w UE, która – za pomocą Parlamentu Europejskiego i Rady Europejskiej – dąży, ich zdaniem, do wyeliminowania tradycyjnych europejskich wartości, takich jak: wolność, demokracja, godność człowieka, pluralizm poglądów czy odpowiedzialność polityków przed obywatelami. Wolni Obywatele są przekonani, że unijny system prawny został tak zaprojektowany, by usunąć demokratyczną kontrolę nad procesem decyzyjnym, czego dowodem jest mnogość wydawanych zbędnych regulacji prawnych, które wykraczają poza zdrowy rozsądek i są skierowane przeciwko interesom obywateli państw członkowskich; działania te – według SSO – nie prowadzą do rozwoju, lecz do stagnacji. Tak więc Wolni Obywatele nastawieni są pesymistycznie do przyszłości integracji Europy wyrażając *explicite*, że reforma UE jest niemożliwa ze względu na niewłaściwe założenia leżące u podstaw samej integracji, która skoncentrowana

jest wyłącznie na osiągnięciu coraz ściślejszej unii. Zdaniem czeskich wolnościowców, Europa wcale nie musi być scentralizowana i jednolita, by podołać wyzwaniom na arenie międzynarodowej, ponieważ zasady Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) oraz Światowej Organizacji Handlu (WTO) zapewniają wystarczającą przestrzeń dla współpracy gospodarczej między państwami. W związku z powyższym, Strana Svobodných Občanů postuluje przeprowadzenie referendum w sprawie wystąpienia Republiki Czeskiej z UE, opowiadając się jednocześnie za opuszczeniem jej struktur. Wolni Obywatele chętniej widzieliby swój kraj w Europejskiej Strefie Wolnego Handlu (EFTA), gdyż ta – w przeciwieństwie do UE – jest zdecydowanie mniej zbiurokratyzowana, opiera się na dobrowolnej współpracy oraz zapewnia wolny handel i swobodę podróżowania. Ponadto EFTA [bez Szwajcarii – K.M.] jest częścią EOG, który daje możliwość dostępu do unijnego rynku. Wyjście z UE – jak podają czescy libertarianie – umożliwiłoby również podjęcie decyzji o pozostaniu bądź opuszczeniu strefy Schengen – sami jednak w tej sprawie nie wypracowali własnego stanowiska (*Svoboda...*).

Niemiecka Partia Rozsądku (Partei der Vernunft, PDV) – podobnie jak wyżej wymienione ugrupowania – uważa, że UE jako organizacja ponadnarodowa jest zbędna. Niemieccy libertarianie są przekonani, że nie jest ona gwarantem pokoju i wolności, a jej nadmierne regulacje oraz – jak się wyrazili – „planowa gospodarka pieniężna” przyczyniły się jedynie do wzrostu napięć w Europie. Ich zdaniem, UE opierająca się na centralizmie i oddaleniu od spraw obywateli, pogrąża państwa narodowe w gospodarczym chaosie, niszcząc w ten sposób dobrobyt i wolność Europejczyków. PDV nie zgadza się z obecną polityką UE, ponieważ ta – w ich mniemaniu – jest skierowana przeciwko interesom obywateli państw członkowskich. W związku z powyższym, niemieckie ugrupowanie, wyrażając sprzeciw wobec tego „paternalizmu politycznego”, postuluje ograniczenie integracji europejskiej wyłącznie do współpracy gospodarczej między narodami europejskimi, czyli strefy wolnego handlu (*Grundsatzprogramm*).

Koncepcję konfederalistyczną, opartą na swobodnym przepływie osób, usług, towarów i kapitału ponad granicami suwerennych państw, przedkłada w swojej *Deklaracji Ideowej* polska Partia Libertariańska. Ugrupowanie to opowiada się za Europą rozumianą jako „związek niezależnych, w pełni suwerennych, współpracujących ze sobą krajów”. Polscy libertarianie sprzeciwiają się obecnemu modelowi UE i nie zgadzają się na utworzenie państwa europejskiego czy też europejskiej federacji państw narodowych. Partia Libertariańska sprzeciwia się wszelkim „antywolnościowym” działaniom UE, dlatego postuluje jej reformę, grożąc, że jeśli jej model się nie zmieni, to „opowie się za wystąpieniem Rzeczypospolitej z jej struktur” (*Deklaracja...*).

Z kolei belgijska Partia Libertariańska (Parti Libertarien) przypomina w swoim programie, że integracja europejska u swych początków miała na celu likwidację nacjonalizmów i granic, dążąc w ten sposób do zbliżenia między narodami europejskimi. Jednocząca się Europa miała stanowić forum, które gwarantowałoby ochronę jednostki i praw człowieka oraz swobodę przemieszczania się. Obecnie jednak UE,

w oczach belgijskich libertarian, uchodzi za „projekt imperialnej, technokratycznej dominacji”, dlatego opowiadają się za jej głęboką reformą postulując m.in.: powrót do założeń konfederalizmu; zmniejszenie uprawnień Komisji Europejskiej; redukcję liczby deputowanych w Parlamencie Europejskim i rozwój bikameralizmu (dwiuzbowości) w oparciu o wykorzystanie Komitetu Regionów; porzucenie wspólnych programów obronnych czy uproszczenie procedur wyjścia z UE i strefy euro (*La Liberté...*).

Inne europejskie ugrupowania libertariańskie również krytycznie odnoszą się do UE. Na przykład, szwedzka Partia Liberalna (*Liberala Partiet*) poddaje krytyce UE przede wszystkim za nadmierną biurokrację i wyniszczającą politykę rolną. I choć formacja ta przyznaje, że członkostwo we Wspólnocie dało wiele korzyści, jak chociażby: swoboda przepływu osób, usług, towarów i kapitału, współpraca na rzecz pokoju w Europie czy kooperacja w zakresie egzekwowania prawa, to jednak jest przekonana, że podobne korzyści można byłoby osiągnąć bez konieczności członkostwa w Unii. W związku z tym, *Liberala Partiet* opowiada się za opuszczeniem struktur unijnych oraz przeciwna jest pomysłom wprowadzania Szwecji do strefy euro (*Partiprogram*). Postulat opuszczenia UE znalazł również miejsce w programach ugrupowań libertariańskich z Holandii (*Libertarische Partij*) (*Politiek...*) i Szkocji (*Scottish Libertarian Party*) (*Policies*)³; natomiast w programie szwajcarskiej formacji *Up!Schweiz*, zważywszy na fakt, iż Szwajcaria nie jest członkiem UE, zawarto postulat definitywnego braku zgody na wejście Konfederacji do Wspólnoty (*Schwerpunkte*). Warto dodać, że w programie *Libertariańskiej Partii Zjednoczonego Królestwa* (*Libertarian Party UK*) również znajduje się postulat opuszczenia UE, niemniej jednak nie został on wyrażony wprost (*Manifesto...*).

Jedynym ugrupowaniem, które stosunkowo przychylnie wypowiada się na temat idei integracji europejskiej, dostrzegając w niej płaszczyznę do budowania kompleksowych ram wolności dla wszystkich, jest hiszpańska Partia Libertariańska (*Partido Libertario*). Jej proeuropejskie nastawienie determinowane jest antynarodowym charakterem partii, który najlepiej wyraża się w postulacie szybszego i skuteczniejszego przeniesienia suwerenności państw narodowych na grunt wspólnych europejskich struktur. Należy jednak podkreślić, że nie chodzi tu o domaganie się utworzenia „europejskiego superpaństwa”, ale Unii, która skupiając uprawnienia państw narodowych, stałaby się ponadnarodową, funkcjonalną organizacją zapewniającą ochronę praw i wolności, gdzie miliony Europejczyków mogłoby współpracować ze sobą w obszarze gospodarki, spraw społecznych czy kultury. Innymi słowy, hiszpańska Partia Libertariańska opowiada się za integracją w takim zakresie, w jakim ta sprzyja realizacji wolnościowych ideałów. Jednocześnie, biorąc pod uwagę obecny stan rzeczy, hiszpańscy libertarianie domagają się: reformy niektórych, unijnych instytucji (Parlament Europejski, Komisja); redukcji unijnej administracji i ograniczenia jej działalności wyłącznie do kwestii kluczowych oraz usunięcia ograniczających wolność regulacji prawnych (*Programa político...*).

³ Szkocka Partia Libertariańska – podobnie jak Szkocka Partia Narodowa (SNP) – domaga się niepodległości Szkocji, ale w przeciwieństwie do SNP, nie zgadza się na jej członkostwo w UE. Warto dodać, że po tzw. Brexicie, ten drugi postulat stracił już na aktualności.

Polityka bezpieczeństwa i obrony

Zapewnienie bezpieczeństwa państwa jest jednym z podstawowych celów każdej polityki zagranicznej (Kukułka 1984: 43), dlatego kwestii tej nie mogło zabraknąć w programach omawianych partii politycznych. Warto przy tym nadmienić, że ugrupowania te położyły największy nacisk na jeden z głównych sposobów urzeczywistniania polityki bezpieczeństwa, czyli fundamentalny wybór miejsca w strukturze stosunków międzynarodowych, wyrażający się „uczestnictwem w sojuszach lub niesprzymierzaniem się pod postacią neutralności, «niezaangażowania» albo «polegania na własnych siłach»” (Dobroczyński, Stefanowicz 1984: 127).

Norweskie ugrupowanie Liberalistene wychodzi z założenia, że w celu zapewnienia bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego żaden kraj nie może działać w pojedynkę. W związku z tym, partia popiera kontynuowanie członkostwa jego kraju w Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego. Norwescy libertarianie chcieliby jednocześnie, by NATO skupiało się przede wszystkim na bezpieczeństwie państw wchodzących w skład Sojuszu, a także, by próg jego zaangażowania się w konflikty zbrojne w innych częściach świata był możliwie jak najwyższy, chyba że dany konflikt stanowi bezpośrednie zagrożenie dla państw członkowskich. Norwescy libertarianie opowiadają się również za zachowaniem bliskich stosunków ze Stanami Zjednoczonymi w ramach polityki bezpieczeństwa i obrony, a także za utrzymaniem dobrosąsiedzkich relacji z państwami sąsiadującymi. Dodatkowo, zdając sobie sprawę z faktu, że Norwegia posiada długą linię brzegową, norwescy libertarianie postulują wzmocnienie marynarki wojennej do posiadania co najmniej dziesięciu nowoczesnych okrętów podwodnych. Partia opowiada się także za przeznaczeniem większej ilości środków na utrzymanie sił specjalnych, które – według niej – odgrywają kluczową rolę w zakresie działań antyterrorystycznych i operacji międzynarodowych. Norwegia – jak zauważają członkowie partii – jest jednym z niewielu europejskich krajów, w których wciąż obowiązuje służba wojskowa, co według partii jest poważnym naruszeniem wolności osobistej. By to zmienić, norwescy libertarianie opowiadają się za całkowitym zniesieniem poboru, argumentując jednocześnie, że armia zawodowa jest skuteczniejsza, oraz że przyciąga najbardziej zmotywowane osoby (*Valgprogram*).

Pozytywny stosunek do członkostwa w NATO przejawia też czeska Partia Wolnych Obywateli (SSO). Czescy libertarianie z sympatią odnoszą się do tej organizacji, ponieważ w przeciwieństwie do UE, Sojusz opiera się na poszanowaniu suwerenności państw członkowskich. Stąd odrzucają oni wysiłki Unii do stworzenia alternatywnych struktur, które – jak zapisano w programie – mają na celu „podważenie autorytetu” NATO. Ich zdaniem tylko NATO jest w stanie zapewnić bezpieczeństwo Czechom i Europie. Wolni Obywatele krytykują pomysły utworzenia, wewnątrz UE w ramach Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony (EPBiO), organizacji militarnej, która miałaby stanowić przeciwwagę i konkurencję dla USA w zakresie bezpieczeństwa, a także sprzeciwiają się idei utworzenia przedstawicielstwa UE jako nowego, stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ. Mimo aprobaty Wolnych Obywateli dla członkostwa ich kraju w NATO, podkreślają oni, by

działalność Czeskich Sił Zbrojnych (Armáda České Republiky) ograniczona była wyłącznie do wypełniania zobowiązań wynikających z przynależności do Paktu oraz uczestniczenia jedynie w tych misjach, których celem jest redukcja bezpośredniego zagrożenia dla państwa. W związku z tym, Wolni Obywatele odrzucają wykorzystywanie AČR w sytuacjach pozamilitarnych, do których angażowane winny być zintegrowane służby ratownicze (*Svoboda...*).

Poza dwoma wyżej wymienionymi ugrupowaniami, postulat utrzymania członkostwa w NATO głosi również Libertariańska Partia Zjednoczonego Królestwa (LPUK) argumentując, że jest to w zgodzie z interesem narodowym Wielkiej Brytanii. Największym jednak zmartwieniem brytyjskich libertarian w zakresie bezpieczeństwa i obrony, nad którym ubolewają, jest zły – ich zdaniem – stan brytyjskiej armii. Wskazują oni nie tylko na jej słabe wyposażenie, ale przede wszystkim na przerost biurokracji, gdyż – jak piszą w swoim manifestie – „urzędników państwowych pracujących w Ministerstwie Obrony (MOD) jest więcej niż żołnierzy zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu”. W związku z krytyczną oceną stanu brytyjskich sił zbrojnych, LPUK postuluje wdrożenie nowej polityki, którą określiła mianem „Zbrojnej Neutralności” (*Armed Neutrality*). Przewiduje ona zapewnienie silnego, niezależnego i suwerennego narodu, co – jak wskazano – wymaga odpowiednich funduszy, wyszkolonych i odpowiednio wyposażonych, profesjonalnych sił zbrojnych (chodzi tu zarówno o pełnoetatowych żołnierzy, jak i rezerwistów), które będą odpowiednio przygotowane do obrony państwa. Z programu partii można też wywnioskować, że brytyjscy libertarianie, podkreślając wyłącznie obronny charakter sił zbrojnych, nie popierają raczej ich zaangażowania w działania wojenne poza Zjednoczonym Królestwem (chyba, że chodzi o wywiązywanie się z obowiązków członka NATO). Nastawienie to najlepiej wyraża zdanie: „Partia Libertariańska podąża Jeffersonowską linią pokoju, handlu i szczerzej przyjaźni z wszystkimi narodami nie przynależnymi do żadnych sojuszy” (*Manifesto...*).

W przeciwieństwie do Liberalistene, SSO i LPUK, belgijska Partia Libertariańska oraz szwajcarska partia Up!Schweiz wyrażają wprost swój negatywny stosunek do NATO. Pierwsza z nich zakłada, że rola armii winna ograniczać się wyłącznie do obrony terytorium i ochrony obywateli belgijskich. Partii Libertarien w zakresie polityki bezpieczeństwa i obrony postuluje, m.in.: wyjście Belgii z sojuszy militarnych i przywrócenie jej neutralności; powrót wojsk belgijskich i odrzucenie wszelkich przyszłych interwencji zbrojnych czy wyprowadzenie obcych wojsk stacjonujących w Belgii. Krótko mówiąc, belgijscy libertarianie opowiadają się za opuszczeniem NATO, by tym samym, w przypadku obcej agresji, polegać wyłącznie na własnych siłach zbrojnych (*La Liberté...*). Drugie z wymienionych ugrupowań, również pragnie nadać swojemu krajowi charakter neutralny. Szwajcarscy libertarianie stwierdzają bowiem, że mimo iż Konfederacja jest postrzegana jako państwo neutralne, to w gruncie rzeczy wcale tak nie jest. W związku z tym, szwajcarscy libertarianie, chcąc by Szwajcaria zachowała „kosmopolityczny i neutralny” charakter, nie wyrażają zgody – podobnie, jak to ma miejsce w przypadku członkostwa w UE – na przystąpienie Konfederacji do Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (*Schwerpunkte...*).

Pozostałe ugrupowania libertariańskie w dość oględny sposób wypowiadają się na temat polityki bezpieczeństwa i obrony, nie wzmiankując *explicite* o ewentualnych sojuszach militarnych bądź też ich braku. Na przykład, polska partia Libertariańska pisze w swojej *Deklaracji Ideowej*, iż „wyklucza możliwość uczestniczenia Wojska Polskiego w jakichkolwiek konfliktach zbrojnych i misjach zagranicznych, o ile nie jest to związane bezpośrednio z obroną kraju”. W związku z tym, ugrupowanie postuluje: natychmiastowy powrót polskich żołnierzy do kraju; funkcjonowanie armii zawodowej złożonej wyłącznie z ochotników, których zadaniem byłoby strzeżenie bezpieczeństwa obywateli RP, zarówno przed wrogiem zewnętrznym, jak i kataklizmami; a także powołanie milicji narodowej, będącą uzupełnieniem armii zawodowej, która składałaby się z osób niepobierających za swą służbę wynagrodzenia. Generalnie rzecz ujmując, polscy libertarianie – jak podają w innym miejscu dokumentu – opowiadają się za tym, by Rzeczpospolita prowadziła politykę zagraniczną w oparciu o zasadę nieagresji (*Deklaracja...*).

Reszta ugrupowań stawia sprawę w podobny sposób. Hiszpańska Partia Libertariańska jest zdania, że prowadzenie wszelkich interwencji czy działań wojennych w ramach polityki zagranicznej, z wyłączeniem celu obrony własnego kraju, są bezprawne i niezgodne z ideologią libertarianizmu. Podejmowanie działań zbrojnych za granicą prowadzi jedynie do inicjacji przemocy i śmierci wielu niewinnych osób. Jak zauważają członkowie partii, każda zbrojna interwencja czy misja zagraniczna wymaga nakładu znacznych środków finansowych, a to z kolei wiąże się z koniecznością nakładania dodatkowych obciążeń fiskalnych na obywateli (*Programa político...*). Szwedzka Liberala Partiet argumentuje natomiast, że narodowe siły zbrojne najlepiej sprawdzają się przy obronie własnego kraju, zaś udział żołnierzy w misjach zagranicznych tylko zwiększa ryzyko odwetu, np. w postaci ataków terrorystycznych (*Partiprogram*). Niemiecka Partia Rozsądku (PDV) *expressis verbis* stwierdza, że Bundeswehra jest armią obronną, która służy do obrony obywateli i niemieckiego terytorium, podkreślając jednocześnie, że siła, wyszkolenie i wyposażenie wojska musi umożliwiać wypełnienie tego zadania. Ugrupowanie, powołując się na art. 26 ust. 1 Ustawy Zasadniczej⁴, nie zgadza się, w żadnym wypadku, na udział Bundeswehry w wojnie agresywnej. Wojsko – zdaniem partii – nie może również być angażowane w zagranicznych misjach humanitarnych, gdyż zadanie to winno być zastrzeżone wyłącznie dla cywilnych organizacji charytatywnych (*Grundsatzprogramm*). Postulat zaprzestania interwencji zbrojnych bądź ofiarowania jakiegokolwiek pomocy wojskowej, znaleźć też można w programie holenderskiej Partii Libertariańskiej. Według niniejszej formacji, „rząd holenderski powinien stać z boku” nie angażując własnych sił zbrojnych w konfliktach poza granicami państwa. Holenderscy libertarianie chcą nie tylko „położyć kres wysyłaniu żołnierzy za granicę” uznając, że ich jedynym zadaniem jest obrona życia, wolności i własności obywateli, ale również wzywają wszystkie mocarstwa nuklearne do wzajemnych

⁴ Art. 26 ust. 1 UZ, głosi: „Działania, które mogą zakłócić pokojowe współżycie narodów i są podejmowane z takim zamiarem, w szczególności przygotowania do prowadzenia wojny zaczepnej, są sprzeczne z konstytucją. Podlegają one karze” (zob. Ustawa Zasadnicza RFN 1949).

negocjacji w celu zredukowania arsenałów nuklearnych do poziomu, który jest absolutnie niezbędny dla bezpieczeństwa narodowego (*Politiek...*). Identyczne stanowisko w zakresie polityki obronnej prezentują szkoccy libertarianie (zob. *Policies*).

Ekonomiczna i społeczna polityka zagraniczna

„Przez zagraniczną politykę ekonomiczną państwa rozumieć należy całokształt przyjętych w praktyce przez daną administrację publiczną zasad i celów – a także wyobrażeń co do niezbędnych metod i instrumentów – stosunków gospodarczych ze światem zewnętrznym” (Dobroczyński, Stefanowicz 1984: 187). Zgodnie jednak z minarchistyczną ideą „ograniczonego rządu” (zob. Bartyzel 2010: 36–37), kwestie dotyczące gospodarki, a tym bardziej spraw społecznych (socjalnych), nie powinny pozostawać w kompetencji państwa, a jeśli już, to w znikomym wymiarze. Mimo to, niektóre z europejskich ugrupowań libertariańskich zdecydowały się poświęcić w swych programach nieco miejsca temu zagadnieniu. Wyjątek stanowią partie libertariańskie z Belgii, Niemiec i Wielkiej Brytanii, w programach których zabrakło odniesienia do tej sfery polityki zagranicznej.

Hiszpańska Partia Libertariańska, w zakresie ekonomicznej polityki zagranicznej, opowiada się za zniesieniem wszelkich barier dla handlu i kapitału. Hiszpańscy libertarianie są przekonani, że rozwój handlu jest najlepszą metodą zapobiegania, m.in., takim problemom, jak: konflikty zbrojne, migracja czy utrata kapitału ludzkiego. Podkreślają, że prowadzenie zarówno wewnętrznego, jak i zewnętrznego handlu jest niezbywalnym prawem wszystkich obywateli, firm oraz innych organizacji czy grup. Partia popiera zatem każde działanie, które przyczynia się do wywierania presji międzynarodowej w celu likwidacji jakichkolwiek ograniczeń i barier w handlu, a tym samym opowiada się za pełną swobodą przepływu osób i kapitału. Ponadto ugrupowanie, pokładając wiarę w handel międzynarodowy, uważa, że może on przynieść więcej korzyści państwom rozwijającym się, aniżeli pomoc bezpośrednia oferowana przez rządy, gdyż ta – jak argumentują hiszpańscy libertarianie – generuje jedynie korupcję i przyczynia się do utrzymania *quasi*-demokratycznych rządów. Partia popiera wsparcie zagraniczne tylko w przypadku katastrof humanitarnych, które jednak organizowane winno być wyłącznie przez podmioty prywatne (*Programa político...*).

Identyczne wręcz stanowisko prezentuje norweskie ugrupowanie Liberalistene. Norwescy libertarianie zgadzają się z faktem, iż ubóstwo stanowi współcześnie poważny światowy problem, niemniej jednak nie akceptują państwowej pomocy finansowej, ponieważ ta – ich zdaniem – przyczynia się do utrzymania i wzmocnienia skorumpowanych reżimów. Pomoc bezpośrednia może, poza tym, rodzić inne negatywne konsekwencje, jak np. pozbawienie mieszkańców zachęty do inwestowania w rozwój lokalnego biznesu. Według partii, pomoc prowadzi jedynie do postaw pasywnych i uzależniających, co z kolei jest szkodliwe dla rozwoju zarówno lokalnej, jak i krajowej gospodarki. Według norweskich libertarian jedynym sprawdzonym sposobem walki z ubóstwem jest poszanowanie praw własności, wolny handel oraz

gospodarka rynkowa. To właśnie brak ochrony własności prywatnej hamuje inwestycje i wzrost gospodarczy. W związku z tym, Liberalistene postuluje redukcję, a następnie całkowite zniesienie wszelkiej pomocy państwa dla krajów słabo rozwiniętych. Ugrupowanie przekonane jest, że tym zadaniem zajmować się powinny organizacje pozarządowe oraz osoby fizyczne (*Valgprogram*).

Przeciwnikami niesienia jakiegokolwiek pomocy dla obcych państw są również holenderska Libertarische Partij oraz szwajcarska Up!Schweiz. W programie pierwszej z nich odczytać można, że ugrupowanie to wzywa do zakończenia wojskowego, gospodarczego, naukowego i technicznego wsparcia obcych rządów i organizacji finansowanego przez rząd Holandii, opowiadając się zamiast tego, za ułatwieniem mieszkańcom tych krajów dostępu do własnego rynku, co byłoby większą dla nich korzyścią. Holenderscy libertarianie postulują też zniesienie wszelkich ograniczeń dla osób bądź firm oferujących i sprzedających towary lub usługi na rzecz organizacji zagranicznych. Jednocześnie należy podkreślić, że partia ta, opowiadając się za większą niezależnością w zakresie międzynarodowej polityki pieniężnej, postuluje opuszczenie takich międzynarodowych organizacji finansowych, jak: Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) oraz Europejski System Walutowy⁵. Druga z przytoczonych partii podaje *expressis verbis*, że „tradycyjna pomoc rozwojowa jest marnotrawstwem zasobów” (*Schwerpunkte*) potwierdzając tym samym, że jest takim praktykom ze strony rządu przeciwna.

Zgodnie z programem szwedzkiej Partii Liberalnej, jednym z głównych celów polityki zagranicznej, obok bezpieczeństwa, jest handel. Ugrupowanie to przywiązuje dużą wagę do handlu międzynarodowego postulując, że będzie dążyć do nawiązywania współpracy handlowej z resztą świata. Według partii, zadaniem państwa w tej materii winno być podejmowanie kroków na rzecz przeciwdziałania cłom i innym barierom, które utrudniają dobrowolną wymianę handlową (*Partiprogram*). Podobnego zdania są szkoccy (zob. *Policies*) i polscy libertarianie (*Deklaracja...*), którzy opowiadają się za rządem umożliwiającym swobodny przepływ osób, usług, towarów i kapitału. Ponadto polska Partia Libertariańska wyraźnie podkreśla swój sprzeciw wobec jakimkolwiek praktykom agresji ekonomicznej rządu (embarga, sankcje) w stosunku do innych państw. Według niej, „Rzeczpospolita powinna prowadzić politykę opartą na otwartości oraz dialogu z wszystkimi partnerami, którzy zechcą ów dialog podjąć”.

Z kolei czeska Partia Wolnych Obywateli, w zakresie zagranicznej polityki ekonomicznej, wskazuje w swym programie, że dla realizacji głównych celów polityki zagranicznej Czeskiej Republiki, a przede wszystkim dla wolnego handlu, istotne jest budowanie i utrzymywanie stosunków bilateralnych (dwustronnych). Wolni Obywatele są przekonani, że ograniczenia w handlu zagranicznym, jakie wynikają z członkostwa w UE, nie przewyższają korzyści związanych z dostępem do unijnego rynku wewnętrznego. Z tego właśnie powodu czescy libertarianie postulują skupienie się na stosunkach dwustronnych, które winny stać się podstawą dla polityki

⁵ Warto dodać, iż partia ta opowiada się za wyprowadzeniem Holandii z wszystkich organizacji międzynarodowych, łącznie z ONZ (zob. *Politiek...*).

handlowej państwa. Uzupełnieniem stosunków bilateralnych miałyby być umowy wielostronne. Wolni Obywatele wiążą też duże nadzieje z Światową Organizacją Handlu (World Trade Organization) wskazując na możliwość negocjacji w sprawie liberalizacji handlu międzynarodowego (*Svoboda...*).

Podsumowanie

Z przeprowadzonej w niniejszym opracowaniu analizy założeń programowych europejskich partii libertariańskich w zakresie polityki zagranicznej wynika, że w dokumentach ideowo-programowych wyżej wymienionych formacji, doszukać się można zarówno niewielkich, jak też bardziej znaczących różnic. Z racji, iż w artykule uwzględniono trzy – jak się wydaje – najistotniejsze obszary polityki zagranicznej, tj.: stosunek do integracji europejskiej i UE; politykę bezpieczeństwa i obrony oraz ekonomiczną i społeczną politykę zagraniczną, postarano się, by również podsumowanie wpisane było w ten właśnie podział.

Generalnie rzecz ujmując, europejskie partie libertariańskie są ugrupowaniami eurosceptycznymi, negatywnie nastawionymi do idei głębszej integracji. Spośród najczęściej przytaczanych argumentów przemawiających za tym stanowiskiem pojawiają się, m.in., takie jak: scentralizowanie instytucji unijnych; przerost biurokracji; mnogość wydawanych i zupełnie niepotrzebnych regulacji prawnych czy nadmierna ingerencja (interwencjonizm) w sprawy wewnętrzne państw członkowskich. Wyrażanego eurosceptycyzmu nie należy jednak postrzegać jako definitywnego sprzeciwu wobec przynależności do tej organizacji. Faktycznie, większość ugrupowań postuluje wyprowadzenie ich kraju z UE (Liberala Partiet, Libertarische Partij, LPUK, Scottish Libertarian Party, SSO) bądź – jeśli dane państwo nie jest członkiem Wspólnoty – wyklucza możliwość jego akcesji (Liberalistene, Up!Schweiz). Niemniej jednak, są również i takie (Parti Libertarien, PDV, polska Partia Libertariańska), które niekoniecznie opowiadają się za takim scenariuszem, postulując radykalną reformę UE, a raczej jej powrót do koncepcji Europy ojczyzn – strefy wolnego handlu zapewniającej swobodny przepływ osób, usług, towarów i kapitału. Zdaniem tych ugrupowań, głębsza integracja jest zbyt szkodliwa, ponieważ prowadzi do ograniczania wolności gospodarczej i osobistej obywateli UE. Do tej grupy partii zaliczyć można też hiszpańską Partido Libertario, która – aczkolwiek niepozostająca bez słowa krytyki pod adresem UE – relatywnie dobrze wypowiada się na temat samej idei integracji europejskiej, dostrzegając w niej szansę na zniwelowanie europejskich nacjonalizmów i zbudowanie, nie tyle co wspólnego europejskiego państwa, ile raczej płaszczyzny zapewniającej dogodne warunki do współpracy gospodarczej, społecznej i kulturalnej pomiędzy działającymi jednostkami (obywatelami UE). Warto podkreślić, że ta „euroentuzjastyczna” postawa determinowana jest – jak wskazano w treści artykułu – antynarodowym, kosmopolitycznym profilem ugrupowania. Można zatem uznać, że europejscy libertarianie, jakby na tę kwestię nie spoglądać, wyrażają niechętny do UE stosunek i nie zgadzają się z jej obecnym modelem.

O ile w kwestii stosunku do UE można wskazać spoiwo łączące europejskie partie libertariańskie, jakim jest wspólny dla nich eurosceptycyzm, tak w zakresie polityki bezpieczeństwa i obrony różnice są już bardziej dostrzegalne. Dwie spośród analizowanych partii definitywnie sprzeciwia się obecności państwa w jakimkolwiek sojuszu polityczno-wojskowym. Pierwszą z nich jest belgijska Partia Libertariańska, która – z racji, iż Belgia jest członkiem NATO – opowiada się za opuszczeniem tej organizacji, drugą zaś, szwajcarska partia Up!Schweiz, która – ze względu, iż Szwajcaria nie jest członkiem Sojuszu – przeciwna jest wprowadzeniu Konfederacji do tej organizacji. Większość pozostałych ugrupowań (Liberala Partiet, Libertarische Partij, PDV, Partido Libertario, polska Partia Libertariańska, Scottish Libertarian Party) nie umieszcza *explicite* w swoich programach wzmianki o ewentualnej przynależności do sojuszy militarnych, jednak biorąc pod uwagę fakt, iż wszystkie jednogłośnie opowiadają się przeciwko wysyłaniu swoich wojsk za granicę i udziału w konfliktach zbrojnych, niezwiązanych z bezpośrednią obroną kraju, można domniemywać, że również one są nieprzychylnie nastawione do członkostwa w sojuszach polityczno-wojskowych opowiadając się tym samym za neutralnością⁶ w zakresie polityki bezpieczeństwa. Można z tego wywnioskować, że ugrupowania te wychodzą z założenia, iż „obrona niezawisłości oraz integralności terytorialnej państwa jest bardziej skuteczna przy zachowaniu neutralności niż poprzez uczestnictwo w sojuszu” (Dobroczyński, Stefanowicz 1984: 165). Pozostałe ugrupowania (Liberalistene, LPUK, SSO) mniej zachowawczo, a z pewnością bardziej realistycznie, podchodzą do kwestii polityki bezpieczeństwa i obrony wyrażając aprobatę dla członkostwa ich państw w Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO).

Cechą wyróżniającą libertarian jest bezgraniczna „wiara w omnipotencję rynku” (Rau 2000: 106), dlatego nie powinien dziwić fakt, że w zakresie ekonomicznej

⁶ Ścisłej mówiąc, chodzi tu o tzw. neutralność trwałą, która „oznacza sytuację polityczną i prawną państwa, które zobowiązało się do nieuczestniczenia nigdy w żadnej wojnie, z wyjątkiem obronnej, uzyskując w zamian od innych państw zobowiązanie do nieprowadzenia przeciwko niemu działań wojennych. Obowiązkiem państwa trwale neutralnego jest: niebranie udziału w jakimkolwiek konflikcie zbrojnym z innymi państwami; niezaciąganie żadnych zobowiązań, które mogłyby uwikłać je w wojnę (...); niewyrażanie zgody na zakładanie baz i stacjonowanie obcych wojsk na swoim terytorium; obrona zbrojna własnego terytorium przed atakiem innego państwa. Państwa trwale neutralne zachowują całkowitą swobodę działania w polityce wewnętrznej i międzynarodowej, w granicach przyjętych zobowiązań prawnomiędzynarodowych. Jego władze nie mają obowiązku wydawania zakazu udziału swoim obywatelom, osobom prywatnym i ochotnikom w działaniach wojennych innych państw. Mimo że status trwałej neutralności nie rodzi zobowiązań do neutralności propagandowej, to jednak państwo musi przestrzegać zasad ostrożności, powściągliwości i samokontroli, aby nie dopuścić do utraty zaufania ze strony społeczności międzynarodowej. Warunkiem niezbędnym skuteczności neutralności trwałej jest jej uznanie przez inne państwa. Aktu uznania dokonuje się w międzynarodowej umowie wielostronnej. Może to być również uznanie milczące (*per facta concludentia*). Umowa nakłada prawa i obowiązki na państwo neutralne i na gwarantów neutralności, którymi zazwyczaj są mocarstwa. Państwo nie może jednostronną deklaracją uzyskać statusu neutralności, nie otrzymując na to zgody, uznania i gwarancji innych państw. Nie może również jednostronnie zrezygnować z tego statusu bez zgody gwarantów” (zob. Malendowski 2007: 258).

i społecznej polityki zagranicznej europejskie partie libertariańskie opowiadają się za wolnym handlem międzynarodowym, co w oczywisty sposób wiąże się ze swobodą przepływu osób, usług, towarów i kapitału. Niektóre z nich (Liberalistene, Libertarische Partij, Partido Libertario, Up!Schweiz), postulując *explicite* zniesienie pomocy dla krajów rozwijających się, przekonują, że tylko poszanowanie praw własności i gospodarka wolnorynkowa stanowią najlepsze lekarstwo dla państw biednych. Tradycyjna pomoc bezpośrednia – jak to ujęli szwajcarscy libertarianie – jest tylko marnotrawieniem zasobów, a często też – na co wskazują ich hiszpańscy i norwescy odpowiednicy – przyczynia się do zwiększenia korupcji i utrzymywania autorytarnych rządów. Zgodnie z tym podejściem, europejscy libertarianie przekonują, że państwa słabo rozwinięte, chcąc wyjść z ubóstwa, muszą postawić na kapitalistyczny system gospodarczy i handel międzynarodowy, zaś ewentualnej pomocy oczekiwać wyłącznie od osób prywatnych i organizacji charytatywnych, a nie ze strony rządów państw.

Bibliografia

- Bartyzel Jacek. 2010. Geneza i próba systematyki głównych nurtów libertarianizmu. W *Libertarianizm. Teoria, praktyka, interpretacje*, Waldemar Bulira. Włodzimierz Gogłóza (red.). 15–46. Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej.
- Deklaracja Ideowa Partii Libertariańskiej*. <http://partialibertarianska.org/dokumentacja/deklaracja-polityczna-pl/>. Dostęp 18 sierpnia 2016.
- Dobroczyński Michał, Janusz Stefanowicz. 1984. *Polityka zagraniczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- International Alliance of Libertarian Parties*. <http://www.ialp.com/>. Dostęp 6 sierpnia 2016.
- Kostecki Wojciech. 1988. *Polityka zagraniczna. Teoretyczne podstawy badań*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kukułka Jerzy. 1984. *Międzynarodowe stosunki polityczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- La Liberté. *Pour tous, partout, et tout de suite. Programme du Parti Libertarien*. [8.08.2016]. http://www.parti-libertarien.be/wp-content/uploads/2013/11/programme_PLIB.pdf.
- Liberala Partiet. *Partiprogram*. <http://www.liberalapartiet.se/wp-content/uploads/2014/06/Liberala-partiet-Partiprogram.pdf>. Dostęp 8 sierpnia 2016.
- Liberalistene. *Valgprogram*. <http://liberalistene.org/innhold/uploads/Valgprogram.pdf>. Dostęp 7 sierpnia 2016.
- Libertarian Party UK. *Manifesto 2015. Liberty, prosperity, freedom*. <https://libertarianpartyuk.com/wp-content/uploads/2015/04/Manifesto-2015.pdf>. Dostęp 9 sierpnia 2016.
- Либертарианская партия России. *Платформа партии*. <http://libertarian-party.ru/nashi-printsipy/platforma-partii>. Dostęp 7 sierpnia 2016.
- Libertarische Partij. *Politiek programma*. <http://stemlp.nl/politiek-programma/>. Dostęp 8 sierpnia 2016.
- Malendowski Włodzimierz. 2007. Neutralność. W *Leksykon współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych*. Czesław Mojsiewicz (red. nauk.). 258–259. Wrocław: Wydawnictwo Atła 2.

- Partei der Vernunft. *Grundsatzprogramm*. <http://parteidervernunft.de/wp-content/uploads/2015/01/Grundsatzprogramm.pdf>. Dostęp 8 sierpnia 2016.
- Programa político marco del Partido Libertario*. <http://www.p-lib.es/wp-content/uploads/2015/08/PPM-vigente.pdf>. Dostęp 9 sierpnia 2016.
- Rau Zbigniew. 2000. Liberalizm. W *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, Krystyna Chojnicka, Wiesław Kozub-Ciembroniewicz (red.). 13–122. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sagan Stanisław, Viktoriya Serzhanova. 2010. *Nauka o państwie współczesnym*. Warszawa: Lexis Nexis.
- Scottish Libertarian Party. *Policies*. <http://scottishlibertarians.com/policies/>. Dostęp 8 sierpnia 2016.
- Svoboda, odpovednost, spravedlnost. Politycký program Strany Svobodných Občanů*. <http://web.svobodni.cz/public/media/Prilohy/politicky-program-svobodni.pdf>. Dostęp 9 sierpnia 2016.
- Teluk Tomasz. 2009. *Libertarianizm. Krytyka*. Gliwice-Warszawa: Fundacja Instytut Globalizacji.
- Up!Schweiz. *Schwerpunkte*. <https://up-schweiz.ch/positionen/schwerpunkte/>. Dostęp 8 sierpnia 2016.
- Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 roku. W *Konstytucja Niemiec*. 2008. Bogusław Banaszak, Agnieszka Malicka (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Winczorek Piotr. 2005. *Nauka o państwie*. Warszawa: LIBER.

Foreign policy in political programs of European libertarian parties

Abstract

This article concerns the assumptions of foreign policy included in political programs of European libertarian parties, which are belonging to International Alliance of Libertarian Parties (IALP). The research focused on three areas of foreign policy: 1) the attitude to the European Union; 2) security and defense policy and 3) economic and social foreign policy. It should be emphasized, that the purpose of the elaboration was not only present the assumptions of foreign policy of these parties, but also to indicate the possible differences between them on this particular issue. On the basis of research methods used in article (content analysis and comparative method) it has been demonstrated that foreign policy assumptions of European libertarians are in a measure varied.

Key words: foreign policy, political programs, European political parties, libertarianism